

VARIETADES DIALECTAIS DO GALEGO.

Resumo.

As linguas non son entidades uniformes. Cando nos referimos ao idioma o galego (ou ao castelán ou ao francés...), en realidade estamos realizando unha abstracción de todas as variedades que compoñen esa realidade. Dentro dunha lingua podemos distinguir catro tipos de variedades diferentes: diacrónicas, diastráticas, diafásicas e dialectais (ou xeográficas ou diatópicas). Estas últimas son as que un idioma presenta ao longo do seu territorio e poden ser de natureza moi diversa. Poden ir desde pequenas variacións, normalmente de pronuncia ou vocabulario, até diferenzas estruturais grandes que poden mesmo dificultar a comprensión entre falantes dun mesmo idioma. Neste último caso, as variedades dialectais denomínanse dialectos; se as diferenzas entre as falas dos diferentes territorios dunha lingua son pequenas é preferible empregar outras denominacións.

No caso do galego, a pesar de que algunha das primeiras clasificacións dialectais empregaba este termo (a de Saco e Arce, en 1868), non é apropiado falar de dialectos para referirmonos ás súas variedades dialectais. En contra dunha certa crenza popular de que se encontra moi fragmentado xeograficamente, pódese afirmar que hoxe por hoxe, o galego presenta unha unidade maior que a maioría das linguas. As diferenzas existentes entre unhas zonas e outras non van máis alá dalgúns trazos fonolóxicos, morfolóxicos e léxicos, de non demasiada relevancia. Por tanto, son preferíbeis denominacións como as empregadas por Carvalho Calero (*modalidades de lingua*) ou por Fernández Rei (*bloques e áreas lingüísticas*).

A caracterización das variedades dialectais do galego e a conseguinte clasificación establécese segundo unha serie de trazos lingüísticos. Son principalmente fonéticos e morfolóxicos. Dentro do primeiro grupo, o fenómeno máis importante polo tamaño do territorio e o número de falantes que o presentan é a gheada. Consiste na pronuncia do fonema /g/ como unha consoante aspirada, a denominada gheada autóctona, ou ben como un fonema velar semellante ao que no castelán se representa coa letra *j*. Emprégase nas falas espontáneas de todo o territorio galego, coa excepción do terzo oriental.

Outro fenómeno dialectal de gran importancia é o seseo. Consiste en pronunciar como /s/ o fonema que no galego común se pronuncia como /θ/. Este fenómeno fonolóxico prodúcese nas zonas máis occidentais do país. Segundo a posición da palabra na que se produza, pódense distinguir dous tipos de seseo: o total, no que o fonema /θ/ é substituído sempre polo /s/ (*des* e *sapato*) e o implosivo, no que tal substitución unicamente se produce en posición final de sílaba (*des* e *zapato*).

As palabras latinas que presentan os grupos *ULT*, *OCT*, *UCT* e *ORIU* transformáronse de xeito diferente na formación do galego, segundo os territorios. O máis habitual é que en todos eses casos apareza o ditongo *oi* (*moito*, *noite*, *troita* e *coiro*). Pero noutras zonas poden aparecer con ditongos *ui* ou mesmo *ou*. Unha última característica fonolóxica é a perda ou mantemento do *u* nos grupos *QUA* e *GUA*. Na parte oriental e meridional de Galicia mantense (*cuatro*, *guardar*) e no resto, pérdese (*catro*, *gardar*).

En canto aos fenómenos morfolóxicos, o máis importante é a formación do plural das palabras rematadas por vogal seguida de *n*. Este tipo de palabras presenta tres plurais diferentes: na parte occidental, é regular (*os camións*); na central, perde o *n* (*os camiós*) e na oriental forma un ditongo decrecente con *i* (*os camiois*).

Na meirande parte do territorio galego, as formas latinas masculinas procedentes de palabras latinas rematadas nesas terminacións transformáronse en *-ao* e as femininas en *-á* (*o irmao, a irmá*). No galego occidental, tanto as formas de masculino como as de feminino igualáronse en *-án* (*o irmán, a irmán*). E nunha zona arredor de Ferrol a igualación produciuse en beneficio da terminación en *-á* (*o irmá, a irmá*).

O sistema dos demostrativos tamén pode ser diferente nos diferentes territorios do galego. Ao lado do sistema maioritario, que presenta *e* tanto nas formas masculinas, como nas femininas e nas neutras (*este, esta isto*), encontramos un sistema con *i* nos neutros (*este, esta, isto*) na parte suroccidental da provincia de Pontevedra e no norte da provincia da Coruña e outro co *i* nos masculinos (*iste, este, esta*) na maior parte de Ourense e sur de Lugo.

Por último, cómpre salientar as variedades nos pronomes persoais e na conxugación verbal. Na morfoloxía nominal, destacan o emprego da 2ª persoa, *tu* nun amplo sector que inclúe todo o galego oriental e gran parte de Lugo e Ourense e *ti* no resto; a forma átona de 3ª persoa de complemento indirecto, unicamente conserva a distinción de número (*lle* fronte a *les*) na metade oriental de Galicia; nunha ampla zona entre Santiago e Fisterra emprégase *che* tamén para o complemento directo (cheísmo) e nunha pequena área ao redor da Guarda e no galego de Zamora emprégase o pronome *te* tamén para o complemento indirecto (teísmo).

En canto á morfoloxía verbal, o máis significativo é a vogal temática dos perfectos (*temeu, viviu / temeu, viveu / temiú, viviu*), a acentuación grave ou esdrúxula dos imperfectos, pluscuamperfectos e condicionais (*cantabamos* ou *cantábamos...*) e a variedade de formas da 2ª persoa de plural dos presentes (*cantades / cantais / cantás / cantandes*).

Segundo a distribución xeográfica dos fenómenos fonolóxicos e morfolóxicos vistos anteriormente, os lingüistas do ILG, no seu Atlas Lingüístico Galego, estableceron unha división do territorio lingüístico galego en tres bloques, en cuxo interior se encontran diversas áreas e subáreas lingüísticas.

O bloque occidental está delimitado pola isoglosa *cans / cas*, que o separa do bloque central. A súa característica principal é a formación de plural regular das palabras rematadas en vogal seguida de *n* (*cacións, cans, reféns...*). Outra característica importante é a terminación *-án* tanto para substantivos masculinos como para os femininos (*o irmán, a irmán, a mañán, a mazán*). En todo o bloque existe gheada e en case todo el hai seseo, que é total nas zonas costeiras e implosivo nas zonas do interior. Con excepción dunha pequena área do sur (a subárea do Miño), emprégase o pronome de suxeito *ti*. Comprende as áreas lingüísticas fisterrá, bergantiñá e pontevedresa.

A principal característica do bloque central é a formación de plural das palabras rematadas en vogal seguida de *n* coa perda desta consoante (*cacións, cas, refés*). En todo o bloque distín-

guese a terminación masculina *-ao* fronte á de feminino *-á* (o *irmao*, a *irmá*, o *chao*, o *tabao*) e empréganse sempre ditongos *-oi-* para as formas procedentes dos grupos latinos *ULT*, *OCT*, *UCT* e *ORIU* (*moito*, *noite*, *troita*, *coiro*). Na maior parte das falas centrais hai gheada, pero só unha pequena franxa presenta seseo implosivo. Comprende as áreas lingüísticas mindoniense e lucu-auriense.

Por último, o bloque oriental está constituído pola parte máis oriental das provincias de Lugo e de Ourense e mais os territorios do denominado galego exterior (o falado en parte das provincias de Asturias, León e Zamora). Vén definido pola formación de plurais con ditongo das palabras rematadas por vogal seguida de *n* (*canciois*, *cais*, *refeis*). Ademais, presenta características bastante singulares, como a redución do grupo *-aix-* a *-ax-* (*baxo*, *caxa*), o mantemento dos grupos latinos *QUA* e *GUA* (*cuando*, *guarda*), a presenza do pronome *tu*, o emprego do diminutivo *-ín* (*momentín*) e a existencia das formas con *u* procedentes dos grupos latinos *ULT* e *UCT* (*muíto*, *muto* ou *mutio*; *truíta*, *truta* ou *trutia*). Comprende as áreas lingüísticas asturiana, ancaresa e zamorana.